

Олійник Олена Сергіївна –
здобувач кафедри кримінального права № 1
Національного університету «Юридична
академія України ім. Ярослава Мудрого»,
прокурор прокуратури Кіровоградського
району м. Кіровоград, викладач кафедри
кримінального права Національної академії
внутрішніх справ

ДІЯННЯ ЯК ОBOB'ЯЗKOBA OЗHAKA OБ'ЄKТИBHOЇ CТOPИHИ HEЗAKOHHOГO ЗАBOЛOДІHНЯ ГPУHTOBIМ ПOKPИBOM (ПOBEPХHEBIМ ШAPOM) ЗEMЛІ

Розкрито природу обов'язкової ознаки об'єктивної сторони злочину «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) землі» (ст. 239-1 Кримінального кодексу України) – діяння. Висловлено думку з приводу удосконалення опису ознак об'єктивної сторони в законі про кримінальну відповідальність.

Ключові слова: незаконне заволодіння; зняття, перенесення, переміщення ґрунтового покриву (поверхневого шару) землі; порушення спеціальних правил використання ґрунтового покриву землі.

Раскрыто природу обязательного признака объективной стороны преступления «Незаконное завладение почвенным покровом (поверхностным слоем) земли» (ст. 239-1 Уголовного кодекса Украины) – деяние. Высказано мнение по поводу усовершенствования описания признаков объективной стороны в законе об уголовной ответственности.

Ключевые слова: незаконное завладение; снятие, перенос, перемещение почвенного покрова (поверхностного слоя) земли; нарушение специальных правил использования почвенного покрова земли.

Reveals the nature of the essential characteristics of the objective side of the crime «Illegal acquisition of surface soil (surface layer) of the earth» (Article 239-1 of the Criminal Code of Ukraine) – act. The opinions expressed on the improvement of signs describing the objective of the law on criminal responsibility.

Keywords: misappropriation; lifting, carrying, moving soil (surface layer) of land; violation of special rules for the use of the soil of the earth.

Єдиною юридичною підставою настання кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що містить склад злочину, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу (КК) України [1, с. 68]. Об'єктивна сторона, яку законодавець найчастіше описує в диспозиції статті кримінального закону, для успішної практики

правозастосовних органів, повинна чітко визначати: а) у чому полягає злочин; б) як вчинено злочин і які наслідки він спричинив; в) за яких умов місця, часу, обстановки тощо він відбувався; г) за допомогою яких засобів і знарядь учинено злочин.

Установлення і законодавче закріплення ознак об'єктивної сторони злочину визначає межі дії кримінально-правової заборони, сприяє правильній кваліфікації вчиненого діяння, відмежуванню діяння від суміжних злочинів, а також проведенню профілактичних попереджувальних заходів з усунення причин та умов, що створюють можливість учинення злочинів тощо [2].

З'ясуванням особливостей об'єктивної сторони, у тому числі злочинів проти довкілля, у різний час займалися такі вчені: М. І. Бажанов, С. Г. Волкотруб, Т. В. Корнякова, В. К. Кудрявцев, О. М. Омельчук, М. І. Панов, В. М. Ярін та ін.

Так, С. Г. Волкотруб, О. М. Омельчук та В. М. Ярін у своїх роботах наголошували, що об'єктивна сторона злочинів проти довкілля полягає саме в порушенні спеціальних правил (порядку) користування об'єктами природного походження. На їх думку, об'єктивна сторона таких злочинів може полягати в знищенні чи пошкодженні природних об'єктів.

Однак нині залишається невирішеним питання про таке виокремлення злочинів проти довкілля, що здійснюватиметься шляхом створення й подальшого використання єдиного нормативного понятійного апарату під час опису складів екологічно протиправної поведінки.

Важливість охорони стосунків із використання ґрунтового покриву (поверхневого шару) землі повинна, на нашу думку, відбиватись на описі об'єктивної сторони складу злочину в законі шляхом використання відповідних понять, відбиваючих об'єктивну реальність, для безперешкодного застосування на практиці.

Для з'ясування особливостей об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 239-1 Кримінального кодексу України, необхідно проаналізувати її ознаки.

Теорія кримінального права дотримується позиції, що обов'язковою ознакою об'єктивної сторони будь-якого злочину може бути тільки суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність) [3, с. 57]. Така позиція має під собою і законодавче підтвердження. Так, відповідно до положень ч. 3 ст. 4 КК України, часом учинення злочину визнається час учинення особою, передбаченої законом про кримінальну відповідальність, дії або бездіяльності. Саме створення загрози для довкілля (делікт безпеки), на думку деяких учених [4], має розглядатися як своєрідний наслідок, спричинений діями, спрямованими на зняття ґрунтового покриву землі. Виходячи з цього, усі склади злочинів, поміщені законодавцем у ст. 239-1 КК України, є матеріальними.

Суспільно небезпечне діяння у диспозиції статті описане як «незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром земель), якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи

довкілля» (ч. 1 ст. 239-1 КК). Саме з моменту створення такої загрози настання шкідливих наслідків цей злочин і вважатиметься закінченим.

Заволодіння поверхневим шаром землі розпочинається з дій зі зняття останнього. Положеннями Земельного кодексу України (ст. 168) власникам земельних ділянок та землекористувачам заборонено здійснювати зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок без спеціального дозволу органів, що здійснюють державний контроль за використанням та охороною земель. Землекористувачів та власників законом зобов'язано здійснювати зняття, складування, зберігання поверхневого шару ґрунту та нанесення його на ділянку, з якої він був знятий (рекультивация), або на іншу земельну ділянку для підвищення її продуктивності та інших якостей.

Так, відповідно до п. 3.1 наказу Державного комітету України по земельних ресурсах від 04.01.2005 № 1, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 20 січня 2005 р. за № 70/10350 «Про затвердження Порядку видачі та анулювання спеціальних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) земельних ділянок», власники земельних ділянок та землекористувачі, які проводять гірничодобувні, геологорозвідувальні, будівельні та інші роботи, зобов'язані отримати дозвіл на зняття та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) земельної ділянки, якщо це призводить до порушення поверхневого (родючого) шару ґрунту. Згідно з п. 3.2, дозвіл не вимагається лише у випадках, якщо переміщення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) здійснюється в межах однієї й тієї самої земельної ділянки, що надана для ведення особистого селянського господарства, ведення садівництва, будівництва й обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка), індивідуального дачного будівництва та будівництва індивідуальних гаражів.

Отже, аналіз чинних підзаконних нормативних актів показує, що зняття гумусованого шару ґрунту та його подальше раціональне використання є обов'язковим за будь-яких робіт, пов'язаних із видобутком корисних копалин, промисловим будівництвом, будівництвом цивільних та житлових об'єктів тощо. Доцільність зняття родючого шару ґрунту встановлюється підзаконними нормативними актами в залежності від рівня родючості ґрунтового покриву конкретного регіону, природної зони, типів та підтипів ґрунтів та основних їх властивостей [5, с. 406].

Відповідно до вимог п. 1 ГОСТу 17.4.3.02-85, зняття та раціональне використання родючого шару землі під час виконання земляних робіт слід здійснювати на землях усіх категорій. Раціональність зняття родючого шару землі встановлюється в залежності від рівня родючості ґрунтового покриву конкретного регіону, природної зони, типів ґрунту та основних показників його властивостей (п. 1.3).

Відповідно до чинного законодавства України, власники земельних ділянок та землекористувачі, які проводять гірничодобувні, геологорозвідувальні, будівельні та інші роботи, пов'язані із зняттям

грунтового покриву, зобов'язані отримати відповідний дозвіл у встановленому порядку та на підставі затвердженого в установленому законом порядку проекту землеустрою, у якому визначають конкретні заходи та порядок їх застосування під час зняття, складання, збереження та нанесення ґрунтового покриву, порядок проведення біологічної рекультивациі, тобто всі науково обґрунтовані заходи щодо збереження родючості ґрунтів.

Таким чином, зняття ґрунтового покриву (поверхневого шару) землі можливо здійснювати на законних підставах, але з дотриманням певної процедури в разі необхідності з отриманням дозволу від державних органів влади.

З аналізу нормативного матеріалу слідує, що підзаконними нормативними актами заборонено зняття та переміщення ґрунтового покриву (поверхневого шару) землі. Для здійснення таких дій особі необхідно отримувати дозвіл відповідних органів державної влади.

На користь позиції щодо кримінально-правової заборони дій зі зняття і перенесення ґрунтового покриву (поверхневого шару) землі виступає і заборона таких дій адміністративним законодавством. Так, ст. 53-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачено відповідальність за зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок без спеціального дозволу, а також за невиконання умов зняття, збереження і використання родючого шару ґрунту.

Під зняттям ґрунтового покриву (поверхневого шару) землі, на нашу думку, розуміються дії, спрямовані на відділення ґрунтового покриву або його частини від земельної ділянки, складовою частиною якої він є (або виокремлення останнього з екосистеми), з метою подальшого використання чи без такої, дозвіл на які не було отримано в установленому законом порядку. Дії з перенесення ґрунтового покриву – такий етап незаконної діяльності (у разі відсутності відповідного дозволу органів влади) з використання ґрунтового покриву (поверхневого шару) землі, який полягає в зміні місця розташування останнього.

Визначення незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) землі в законі також відсутнє.

На нашу думку, використаний законодавцем термін «заволодіння» під час конструювання диспозиції ст. 239-1 КК України не повною мірою відповідає поставленим перед нормою завданням з охорони суспільних відносин у зазначеній сфері, допускає неоднозначне тлумачення.

Шляхом етимологічного аналізу поняття «заволодіння» встановлено, що вказаному терміну тлумачними словниками, виданими за редакцією С. І. Ожегова, В. І. Даля, надається його буквальне визначення: «брати щось у своє розпорядження, привласнювати, захоплювати, присвоювати, займати, відбирати чуже майно» [6, с. 561; 7, с. 194]. Таким чином, у чинній редакції ст. 239-1 КК України за дії, пов'язані з незаконним заволодінням ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) землі, можливо притягнути особу до кримінальної відповідальності у разі

заволодіння нею ґрунтовим покривом земельної ділянки, яка їй не належить. Використання законодавцем одночасно понять «незаконне» та «заволодіння» зайве, адже, виходячи з етимологічного аналізу останнього, убачається, що заволодіння – це завжди незаконно і стосується майна, що належить іншій особі. Тобто володіти можна законно і незаконно, а заволодіти – лише незаконно.

Досліджуючи термін «заволодіння» та простежуючи в історичному аспекті його застосування, можна дійти висновку, що він використовувався і використовується як один із засобів набуття прав власності на нерухоме майно, що фактично знаходиться у віданні іншої особи.

Під час опису об'єктивної сторони злочинів проти довкілля законодавець використовує інші поняття, відмінні від ужитих при формулюванні норм, спрямованих на охорону права власності тощо.

Предмети злочинів проти власності та проти довкілля суттєво різняться між собою, тому використовувати ідентичну термінологію не можна. У протилежному випадку, своє визначальне місце втратить один з основних об'єктів, поставлених під охорону кримінального закону, а саме – суспільні відносини з забезпечення довкілля.

Так, у розділі VIII КК України під час опису об'єктивної сторони злочинів проти довкілля використовуються такі поняття: «порушення порядку», «невжиття заходів», «забруднення або псування», «порушення правил охорони або використання», «знищення або пошкодження» тощо. Тобто здебільшого у цьому розділі застосовуються специфічні поняття, не характерні для опису об'єктивної сторони злочинів проти власності, під якими розуміють, насамперед, порушення порядку користування природними ресурсами, що може спричинити шкідливі (суспільно небезпечні) наслідки. Через подібні дії першими страждають суспільні відносини з забезпечення довкілля та відносини власності, які мають похідний характер і другорядне значення. Лише у двох статтях розділу VIII КК України застосовується термін «заволодіння» (ст. 239-1, 239-2 КК України), який виокремлює їх із загального масиву норм кримінального закону, а саме: використанням під час опису об'єктивної сторони терміну «заволодіння», що наголошує, на нашу думку, на відносинах власності, які страждають при здійсненні дій, описаних диспозицією ст. 239-1 КК України.

Водночас, поверхневий шар землі не входить до переліку нерухомих речей, має властивість виокремлюватись від земельної ділянки без особливих зусиль і може набувати властивостей рухомих речей з усіма відповідними наслідками.

Таким чином, не зазначивши в диспозиції ч. 1 ст. 239-1 КК «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) землі», наприклад, мети як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони злочину, про що йшлося вище, ставить під сумнів використання словосполучення «незаконне заволодіння» для опису протиправних дій особи, яка посягає на суспільні відносини з забезпечення довкілля.

Реальна шкода чи створення загрози спричинення реальної шкоди довкіллю (біосфері) є наслідком дій, спрямованих на незаконне зняття ґрунтового покриву (поверхневого шару) землі. Подальші ж дії, пов'язані з незаконним заволодінням ґрунтового покриву (поверхневого шару) землі, є похідними і становлять значний ступінь суспільної небезпеки, але меншу, якщо порівнювати її з незаконним зняттям ґрунту. Зняття ж останнього вважатиметься незаконним у будь-якому випадку за відсутності дозволу, виданого на вчинення подібних дій органом влади, уповноваженим на це державою, а також в інших випадках, зазначених у законі.

Опис диспозиції розглядуваної норми як дії, спрямовані на незаконне зняття ґрунтового покриву (поверхневого шару) землі, виключив би питання щодо обов'язкової вказівки на мету як обов'язкову ознаку суб'єктивної сторони злочину. З іншого боку, допустимим уважатиметься й опис об'єктивної сторони розглядуваного складу злочину як дії, спрямовані на незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) землі шляхом зняття останнього.

Зважаючи на чинну редакцію диспозиції розглядуваної статті, можна дійти висновку, що незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) землі – це активні дії, які починаються саме зі зняття останнього. Шляхом пасивних дій учинити розглядуваний злочин неможливо.

Суспільна небезпека дій, спрямованих на незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) землі, може розглядатися в двох аспектах: юридичному і майновому. Юридичний аспект прослідковується в порушенні порядку використання і охорони земель, а також прав громадян на безпеку довкілля загалом. Майновий – у заподіянні як учасникам земельних правовідносин, так і земельним ресурсам, майнової шкоди.

Характер небезпеки розглядуваного злочину в диспозиції статті не описаний, оскільки наслідки втручання в екосистему, шляхом учинення вказаних у диспозиції дій, залежать від багатьох чинників.

Таким чином, завдяки здійсненому аналізу із з'ясування природи (суті) об'єктивної сторони злочину «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) землі» (ст. 239-1 КК України) можна дійти таких висновків. Сьогодні існує нагальна потреба перенесення центра уваги з природних об'єктів та їх стану на використання природних ресурсів, а саме: методологічно розширене застосування екологічних норм, показників забруднення, які мають уключати показники витрат природних ресурсів відповідно до досягнутого, технологічно спроможного рівня. Створення єдиного нормативного термінологічного апарату, розробка складів екологічно протиправної та правомірної поведінки, виокремлення принципів екологічного законодавства й обмовок про екологічно-соціальний зв'язок закону й поведінки, регулювання екологічно-правових відносин має бути максимально орієнтовано, насамперед, на упередження заподіяння будь-якої шкоди довкіллю під час

здійснення будь-якої діяльності, поряд із закріпленням матеріальних норм у сфері охорони навколишнього природного середовища. Екологічним законодавством необхідно передбачити процедурні механізми, згідно з матеріальними нормами.

Отже, суспільно небезпечним діянням, що призводить до погіршення якісного стану ґрунтового покриву земель, потрібно вважати порушення спеціальних (законодавчо визначених) правил використання ґрунтового покриву (поверхнього шару) землі як невід'ємної складової навколишнього природного середовища шляхом здійснення активних дій, спрямованих на його зняття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сташис В. В. Кримінальне право України. Загальна частина : [підруч.] / В. В. Сташис, В. Я. Тацій. – Х. : 2010. – 382 с.
2. Андрушко П. П. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально-правова характеристика : [навч. посіб.] / П. П. Андрушко, А. А. Стрижевська. – К. : «Юрисконсульт», 2006. – 342 с.
3. Мельник М. І. Кримінальне право України. Загальна частина : [підруч.] / Мельник М. І. – К. : 2009. – 357 с.
4. Бажанов М. И. О различных трактовках некоторых признаков объективной стороны преступления в науке уголовного права / М. И. Бажанов // Проблемы законности. – Вип. 40. – Х., 1999.
5. Білявський Г. Основи екології : [підруч.] / Г. Білявський, Р. Фурдуй, І. Костіков. – К. : Либідь, 2004. – 406 с.
6. Даль В. И. Толковый словарь живого великого русского языка / Даль В. И. – Т. 1. – М. : Гос. изд-во иностранных и нац. словарей, 1955. – 699 с.
7. Ожегов С. И. Словарь русского языка / Ожегов С. И. – М. : Гос. изд-во иностранных и нац. словарей, 1961. – 900 с.